

УДК 72.03/477.83/

Олександр Лесик

*доктор архітектури, професор,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

Принципи реставрації пам'яток архітектури. Традиції та новаторство

Анотація. У статті проаналізовано принципи реставрації пам'яток архітектури з часів підстановки зруйнованих споруд до сучасного методу дискретної реставрації. Запропоновано комплексну методіку дослідження, проектування, реставрації та пристосування пам'яток для сучасних функцій. Текстовий матеріал проілюстровано малюнками автора.

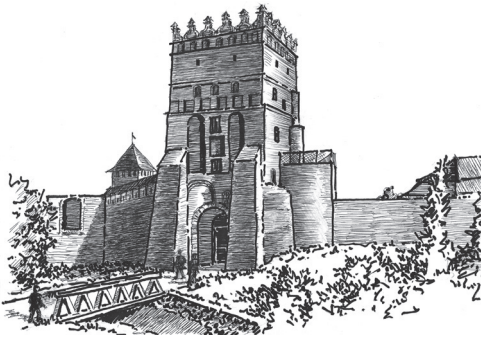
Ключові слова: реставрація, підстановка, консервація, компіляція, стилізм, археологічна реставрація, дискретна реставрація.

Сьогоднішня практика й теорія реставрації пам'яток архітектури підготовлена майже двовіковою теорією архітекторів-реставраторів та вчених суміжних спеціальностей.

Розуміння важливості збереження пам'яток архітектури зустрічаємо ще в античній Греції та Стародавньому Римі. Реставраційні роботи, які в той час називали оновленням, були поширені аж до кінця XVIII століття. Кожна епоха в розвитку реставрації мала свій основний метод для виконання робіт. У період оновлення архітектурних пам'яток головним методом до XIX ст. був метод так званої підстановки. Замість старого або зруйнованого будинку підставляли новий, якому надавались функції стародавньої пам'ятки архітектури зі збереженням її меморіального та загальнокультурного значення.

У міру усвідомлення суспільством цінності пам'яток архітектури метод підстановки витісняється емпіричним методом. Суть його полягає в тому, що реставратор, усвідомлюючи цінність і значення старовинних споруд, намагається підтримати їх ремонтом, працюючи в кожному конкретному випадку інтуїтивно.

Внаслідок цілої низки громадсько-соціальних та загальнокультурних подій наприкінці XVII ст. формується зовсім нове ставлення до архітектурного надбання. Було відкрито епоху реставрації старовинних споруд, які розглядалися не тільки у вузькому утилітарному значенні, а й як споруди, що мають свою історію, культуру та стильову характеристику. Розвиток реставрації дав змогу французькому теоретикові й реставратору Віолле де Дюку твердити, «що реставрація як вид діяльності архітектора стала зовсім новою» [6].

Замок XIII–XVIII ст. у Луцьку.
Археологічна реставрація проведена у XX ст.

Реставрація пам'яток архітектури до початку XIX ст. збігається з розвитком у мистецтві стилю романтизму. Епоха романтизму привела реставраторів до усвідомлення художньої цінності пам'яток архітектури, необхідності збереження їхнього історико-архітектурного значення шляхом відновлення старовинного вигляду.

Однак, недостатній розвиток у той час історії архітектури, мистецтвознавства, а також відсутність принци-

пів наукових досліджень призвели до того, що архітектори відновлювали будинки довільно, наслідуючи стилі минулого. Таким чином, у реставрації архітектурних пам'яток епохи романтизму головним був метод «компіляції». На думку сучасних фахівців, реставраційні роботи, виконані в період романтизму, завдали великої шкоди пам'яткам архітектури [3–5].

Щодо реставрації пам'яток старовини цим методом відомий англійський мистецтвознавець XIX ст. Д. Раскін вважав, що «Реставрація є найбільш повним видом руйнування, якого може зазнати будинок» [7].

Проте, не зважаючи на всі недоліки, даний період мав велике позитивне значення для формування передумов розвитку наукових методів реставрації. У цей час виникає необхідність враховувати особливості пам'яток, їхнє історичне та художнє значення. З'являються перші спроби використання різноманітних пам'яток архітектури під музеї, житлові приміщення за умови фізичного та морального збереження споруд.

На зміну романтизму у другій половині XIX ст. прийшла епоха стилістичних реставрацій, для якої характерне повне відновлення пам'яток архітектури з конкретними стильовими характеристиками.

Засновником стилізму вважають французького історика архітектури Віюле де Дюка. Закладені ним теоретичні основи реставрації пам'яток передбачали стилістичну чистоту об'єктів на міцному науковому підґрунті. Фактично стилізм відкрив широкий шлях для вільної творчості реставратора у заданому стилі.

Для стилізму характерними були два основних положення. Перше: якщо реставратор виявив стиль споруди, то він міг відновити у цьому стилі будь-які частини будівлі, навіть зруйновані або ті, які з різних причин не звели раніше. Друге: оскільки чистота стилю була головною у витворі архітектури, то реставратор орієнтувався на певну епоху в історії пам'ятки, яка

вважалася «оптимальною для реставрації». За оптимальну епоху спочатку вважали дату спорудження будівлі, а пізніше — періоди «спаду» чи «розквіту» пам'ятки архітектури [1].

Реставратори-стилісти, прагнучи до «єдності та чистоти стилю», часто не зупинялися навіть перед знищенням цілих фасадів або ж частин будівель.

Основним методом стилістичних реставрацій пам'яток архітектури був так званий синтетичний метод, а зважаючи на те, що кінцева мета — відтворення пам'яток у завершеному вигляді, його також називають методом цілової реставрації.

При синтетичному методі широко використовувались аналогі, які були взірцями для відновлення втрачених або навіть ще не споруджених частин будинків. Такий реставраційний прийом має суттєвий недолік — він неминуче перетворює пам'ятку архітектури на типову шаблонну споруду. Необхідно зазначити, що стилістичні реставрації завдали величезної шкоди пам'яткам архітектури. Однак є й позитивне значення цієї епохи — у цей час сформувалися передумови, які забезпечили науковий підхід до методів і прийомів реставрації пам'яток архітектури.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. на зміну стилістичним реставраціям прийшла археологічна, або ж аналітична. Основою нового археологічного методу реставрації стає детальне і методично послідовне дослідження пам'яток в натурі подібно до вивчення археологічних об'єктів.

Цей період характеризується розвитком археології, яка перетворилася на систематичну наукову дисципліну. Важливим стимулом для змін підходу до реставрації пам'яток стали також докорінні зміни в архітектурі початку XX ст., які відповідали соціальним запитам та технічному рівню епохи.

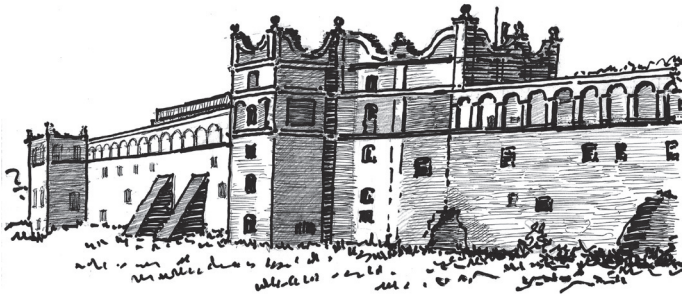
Метод археологічних реставрацій пам'яток архітектури застосовується в усіх історичних об'єктах аж до 80-х років XX століття. Як приклади можна навести реставрацію замків в Олеську, Хотині, Кам'янці-Подільському, а також Почаївської лаври та Києво-Печерської, монастирів у Львові, Луцьку, Корці тощо [2, 3, 4].

На думку фахівців, археологічні реставрації і в наш час переважно оцінюються як вдалі.

Подальше формування принципів реставрації відбувається з активним проникненням пам'яток архітектури у сучасне життя. Реставрація

Миколаївська церква XIX ст. в с. Зелене Тернопільської області. Перевезена та реставрована в Національному музеї народної архітектури в Києві

Замок XVI—XVII ст. в Старому Селі Львівської області.
Консерваційні роботи проведені у другій половині XX ст.

й пристосування їх для потреб сьогодення сприймається як необхідна умова їхнього фізичного та морального збереження.

Виявлення й реалізація нових функцій у пам'ятках архітектури вимагає низки взаємопов'язаних завдань, а саме:

- дослідження архітектурного об'єкта в природі;
- виявлення нового змісту архітектурного комплексу чи його окремих частин;
- розробка проекту реставрації пам'ятки архітектури;
- розробка проекту пристосування пам'ятки архітектури;
- реалізація проектів реставрації та пристосування пам'ятки в природі.

Позитивне вирішення цих завдань за умови фізичного та морального збереження пам'яток архітектури можливе у випадку якісного виконання перших двох етапів та передпроектного обстеження і виявлення нових функцій пам'яток архітектури. Від якісного науково-правдивого історико-архітектурного вигляду реставрованої пам'ятки залежить майбутня функція об'єкта. Помилки, які трапляються під час реставрації пам'яток, виправляти на етапі пристосування споруд до нових функцій практично досить важко.

Доцільно вважати, що незалежно від історико-архітектурної цінності об'єкта, його розташування, площі забудови, технічного стану проектне дослідження здійснює широке коло фахівців: археолог, історик, архітектор, художник, етнограф, конструктор та реставратор. Водночас використовуються не тільки результати натурних обстежень об'єктів, а всебічно враховуються архівні матеріали щодо споруд архітектурних комплексів.

Розробка проекту реставрації пам'ятки архітектури передбачає виконання наступних вимог:

- основу проекту мають складати обмірні креслення пам'ятки та документальна історико-архітектурна довідка;

- згідно з матеріалами дослідження має бути визначений характер робіт (консервація, реставрація чи відновлення);
- вид реставрації (повна, часткова чи комбінована) визначають з урахуванням нової функції;
- проектом необхідно передбачити основний вид реставрації.

Проект пристосування повинен відповідати таким вимогам:

- проект пристосування розробляється паралельно з проектом реставрації;
- надання нових функцій пам'ятці архітектури здійснюється з урахуванням традиційного використання приміщень та їхніх об'ємно-просторових рішень;
- оформлення екстер'єрів та інтер'єрів пам'яток доцільно виконувати з розкриттям цінності споруд, які сприяють новим функціям в об'єктах;
- пристосування пам'яток архітектури має передбачати в них нове будівництво.

Проекти реставрації і пристосування найдоцільніше виконувати в спеціалізованих проектних майстернях, які мають сектор науково-дослідницьких робіт.

Для підвищення якості пристосування пам'яток архітектури до сучасних потреб до розглядів проектів слід залучати громадські та проводити засідання творчих секцій спілок архітекторів, художників. До того ж, розгляд необхідно проводити як на початку розробки проектної документації, так і після завершення. Фактично такий творчий аналіз проектів є їхньою експертизою.

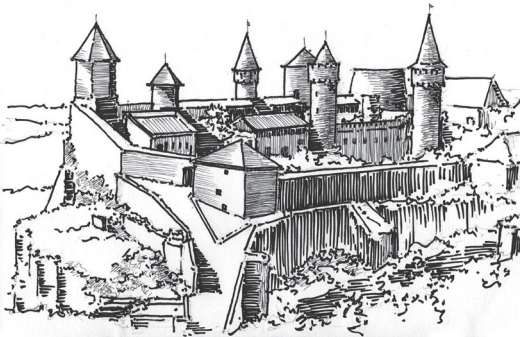
Реалізація проектів реставрації і пристосування має важливе значення. Необхідно зауважити, що реставрацію і пристосування пам'яток архітектури для сучасних функцій доцільно проводити комплексно.

Замок XIV—XVIII ст. в Олесько Львівської області.
Археологічна реставрація проведена наприкінці ХХ ст.

Дане завдання не має прямого зв'язку з науковими рекомендаціями, а характеризується технологічними, інженерно-конструктивними та іншими виробничими показниками.

Варто звернути увагу на те, що якість підготовки проектної документації на реставрацію та консервацію архітектурних пам'яток та розробка їхньої наукової основи, які, на перший погляд, зда-

Замок XII–XIX ст. в Кам'янці-Подільському. Дискретна реставрація проведена у 60–90 рр. XX ст.

ються якісними, у процесі реалізації виявляються далеко не такими. У багатьох випадках незадовільними є також якість реставраційно-відновлювальних робіт та терміни їхнього виконання. Мають місце і відхилення від проектної документації [2, 3].

Причинами таких явищ є досить слабка матеріальна база реставраційних майстерень та низький професійний рівень багатьох рес-

тавраторів-виконавців. Технологічна послідовність реставраційних робіт вимагає використання засобів малої механізації, а також великого обсягу ручної праці, що, зрозуміло, за таких умов реставраційні роботи набагато сповільнюються.

У зв'язку з цим, автор вважає за доцільне рекомендувати наступне:

- проекти реставрації і пристосування доцільно доповнювати технологічною картою початку та завершення робіт;
- конструкційні та будівельні матеріали у проектах доцільно передбачати наближеними до наявних у пам'ятці, враховуючи сировинну базу регіону;
- реалізація проектів повинна здійснюватися при систематичному архітектурно-будівельному контролі;
- прийняття до експлуатації пам'яток архітектури необхідно здійснювати за участі проектувальників, підрядників та замовника.

Зазначені рекомендації взаємопов'язані, доповнюють одна одну, але вирішальна роль належить органам охорони пам'яток архітектури.

У науковій літературі тривалий час перевага надається концепції, згідно з якою реставрація розглядається як єдиний і однорідний процес, принципи якого і є науковою теорією реставрації. Творчий розвиток наукових принципів реставрації і пристосування пам'яток призвели до виникнення на початку 70-х років теорії «дискретної реставрації». Дискретна методика – це реставраційний процес, розділений на окремі ланки зі своїми видами та методами реставраційних заходів.

Поєднання різних методів реставрації пам'яток дає можливість пристосувати старовинні споруди для сучасних потреб за допомогою одного з рекомендованих методів: комплексно, поетапно, макетуванням.

Запропонована методика пристосування пам'яток архітектури дає можливість здійснювати повну реставрацію старовинних споруд, які збе-

реглися, реставрацію окремих об'єктів у зруйнованих комплексах, консервацію зруйнованих пам'яток або їхнє відновлення.

Як засвідчує досвід, в одних випадках реставраційні роботи виконуються як самостійні ізольовані процеси, а в інших – як окремі види реставрації, що поєднуються в єдиному процесі як його складові. Це і є підставою вважати реставраційні роботи дискретними. Теорія дискретної реставрації у наш час стала основною, оскільки всебічно враховує обставини та вигоди застосування різних видів реставрації.

1. *Восстановление памятников культуры. Проблемы реставрации.* – М. : Искусство, 1981. – 232 с., ил.
2. *Лесик О. В.* Замки та монастирі України. – Львів : Світ, 1993. – 175 с., ил.
3. *Лесик О. В.* Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. – Львів. : Вища школа. – 1987. – 125 с., ил.
4. *Прибега Л. В.* Охрана та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект: монографія. – К. : Мистецтво. – 2009. – 300 с., ил.
5. *Михайловский Е. В.* Реставрация памятников архитектуры. – М. : Стройиздат. – 1971. – 190 с., ил.
6. *Viollet le Duce,* *Dictouneire raisonnee de l'architecture fransaise du XI – XVI siesle.* – Paris, 1866. – 513 s.
7. *Ruskin J.* The semen Lamps of architektura. – London. – 1849. – 316 s.

ПРИНЦИПЫ РЕСТАВРАЦИИ ПАМЯТНИКОВ АРХИТЕКТУРЫ. ТРАДИЦИИ И НОВАТОРСТВО

Александр Лесик

Аннотация. В работе проанализированы принципы реставрации памятников архитектуры со времен подстановки разрушенных сооружений до современного метода дискретной реставрации. Предложена комплексная методика исследования, проектирования, реставрации и приспособления памятников для современных целей.

Ключевые слова: реставрация, подстановка, консервация, компиляция, стилизм, археологическая реставрация, дискретная реставрация.

PRINCIPLES OF RESTORATION OF ARCHITECTURAL MONUMENTS. TRADITIONS AND INNOVATIONS

Alexander Lesyk

Annotation. The principles of restoration of architectural monuments from the time of substitution of destroyed buildings to the modern method of discrete restoration are analyzed in the article. The author offers a comprehensive methodology of research, design, restoration and adaptation of advanced features.

Keywords: restoration, substitution, conservation, compilation, stylizm, archaeological restoration, restoration discrete.